

Bojtár Endre (1940–2018)

Barátom volt, kollégám és pályatársam; elvesztésébe sokszorosan nehéz beletörődnöm. Novemberben még közös cikk megírását terveztük, Török Endrét szerettük volna megvédeni Jókai Anna utolsó könyvének torzító beállításával szemben. Igaz, Bandi tele volt tervekkel vagy ahogy ő nevezte, adósságokkal; különösen fájlalta, hogy a Zsolt Béláról szóló monográfiáját nem sikerül tető alá hoznia. Reggelente Schiff András 2014-es Schubert-felvételére ébredt, amelyen Schiff egy 1820 körül készült zongorán játszik; meg kellett szereznem Bandi számára a művész címét, hogy levélben köszönhesse meg játékát.

Mindenekelőtt szenvedélyes ember volt, az életben és a tudományban egyaránt. Szenvedélyesen szeretett olvasni és felfedezni a könyvekből feltáruuló új világokat és mindezt továbbadni, megismertetni másokkal is. Küldetésének tekintette a közvetítést. Ezért válhatott Kelet-Európa követévé az általa is szerkesztett 2000 folyóirat hasábjain. Hasonlóképp fogta fel a szerepét az egyetemi oktatásban is – a CEU megalapításának ötlete is tőle származott –, s ez segítette hozzá, hogy tanítványai mesterükként fogadják el őt. Mint ahogy ahhoz is rendkívüli szenvedély kellett, hogy elviselje a litván–magyar nagyszótár elkészítésével járó robotot, ami kiszakította őt egy teljes évtizedig az irodalmi életből. Nem látom értelmét, hogy felsoroljam a kelet-európai avantgárdról, a szláv strukturalizmusról és katasztrófizmusról írt könyveit, baltisztikai munkáit, s hogy érdeme szerint méltassam lap- és könyvszerkesztői tevékenységét, tudományszervezői munkásságát. Csak a hozzám közel álló területekre szorítkozom.

Bandival először a fordításain keresztül találkoztam. Az első, Karel Kosík könyve, *A konkrét dialektikája* lenyűgözött az egzisztencializmus és a marxizmus merész összeházasításával, csak később tudtam meg, hogy az 1968-as prágai tavasz bibliáját tartom kezemben. Másik magyarítása, Henryk Markiewicz összefoglaló műve, *Az irodalomtudomány fő kérdései* lett az első kalauzum az irodalomelmélettel való alaposabb ismerkedésben. Bandi saját szövegeitől kezdetben korántsem voltam elragadtatva. Egyik esszéjében (*A kelet-európeér pontossága*) Švejket és „a túlélés művészetét, a Történelem átrázását” nevezte meg mint egyedüli magatartásmintát, amit Kelet-Európa a világnak adni tudott. Úgy gondoltam, ennél azért többet sikerült. Bandi persze csak „sarkított”, szokása szerint, esze ágában sem volt lebecsülni Kelet-Európát, sőt minden értékét számon tartotta. Például a strukturalizmus nyugati divatját némi lenézéssel kezelte, tekintve, hogy azt cseh földön találták ki. Ő alapította meg az Irodalomtudományi Intézetben a Kelet-Európai Osztályt. Amikor említett esszéje megjelent a jugoszláviai

*Új Symposion*ban (mint kiderült, szerzője tudta nélkül), óriási botrány támadt belőle, Bandit ki akarták vágni az Intézetből. Talán ekkor alakult meg önkéntesen a „Bojtár Endrét Védők Titkos Társasága”, amely több alkalommal mentette ki védencét a hatalom szorításából.

A hetvenes években az Irodalomelméleti Osztály normális rendjéhez tartozott, hogy mindenki vitatkozott mindenkivel, elszántan és lankadatlanul, a győzelem esélye nélkül. A két legkeményebb vitapartner Bojtár Bandi és Bonyhai Gábor volt, akik alkatilag is, kultúrájukban is tökéletes ellentétei voltak egymásnak. Bonyhai elsősorban filozófus volt, aki történetesen irodalommal foglalkozik, Bandi viszont ízig-vérig irodalmár, aki valamiképp az elméletbe is belekóstolt. Bonyhai a maga német alaposságának és neopozitívista biztonságának fedezékéből lövöldözött a kelet-európai rendetlenségével szinte kérkedő, a problémákat szerinte túlságosan leegyszerűsítő Bojtár Bandira, csak hogy az utóbbi időnként olyan kérdéseket tett föl neki, amelyekre Gábor nem igazán tudott válaszolni. Mindez nem zavarta őket abban, hogy egyesült erővel kiadják Roman Ingarden főművét, Gábor fordításában, Bandi utószavával.

A hetvenes évek végén pedig velük együtt, öten megalapítottuk a Szövegmagyarázó Műhely nevű társaságot, arra szövetkezve, hogy egy, a műértelmezésben jól alkalmazható új irodalomelméleti koncepciót dolgozzunk ki. Első lépésként egy TIT-előadás-sorozatot tartottunk, melynek során az egyes irodalmi művek elemzéséből kiindulva jelöltük ki azokat az értelmezési szempontokat, amelyek rendszereként fogtuk fel az általunk javasolt elméletet. De Bandi ekkor sem tagadta meg önmagát, elsősorban a művek érdekelték, s rávett minket arra, hogy legújabb felfedezettjét, a kéziratban elolvasott *Termelési-regény* (*kissregény*)t értelmezzük, természetesen ötféleképpen (így született meg az *Ötfokú ének*, amely a *Mozgó Világban* jelent meg), Bonyhai viszont kiszállt a vállalkozásból. Amikor pedig gimnáziumi reformtankönyvek megírására adtuk fejünket, Bandi előbb csak a partvonalról szurkolt nekünk, később azonban megírt néhány fontos fejezetet.

Irodalomelméleti főművének azt az 1970-ben elkészült tanulmányát (*Az irodalmi mű értéke és értékelése*) tekintette, amelyben az irodalmi mű befogadásának szintjeit – az ő kifejezésével élve, az „élménycsúszda” három szakaszát – az értékelés, értelmezés és leírás egymást követő folyamatként fogta fel. A három sorrendje nemcsak csökkenő fontosságukat jelzi, hanem az olvasói élményben tapasztalható időbeli egymásra következésüket is – ha egyáltalán bekövetkezik, hiszen (mint írja) „az ideális olvasó legtöbbször megmarad az értékelésnél”. Vannak művek (pontosabban: műfajok, mint a detektívregény), amelyek csak irodalmi normáknak tesznek eleget, és vannak olvasók, akik csak az ilyen művek iránt mutatnak érdeklődést. Az igazi műalkotás persze esztétikai értékkel (is) rendelkezik, ami többletet jelent a (társadalmi) jelentéshez és az (irodalmi) struktúrához képest.

Öszintén szólva, nem akaródzott elfogadnom sem azt, hogy az értékelésre szorítóköző olvasó lenne az ideális, sem az értékelés időbeli elsőbbségének gondolatát, bár azt el kellett ismernem, hogy ha senki másra nem, de magára Bandira mindenképpen illik ez, ugyanis rendkívül gyorsan alkotott ítéletet bárkiről és bármiről. Szerette a túlzó

fok használatát is, egekbe emelni vagy mélybe taszítani valakit. Az elmúlt években legalább öt írásomról állapította meg, hogy soha nem írtam ehhez foghatóan jót – s egy pillanatig sem ötlött fel benne, hogy elismerései gyengítik egymást.

Fölöttébb jellemző volt rá, hogy szívesen számolt le téveszmékkel és tévhitekkel. Elsőként mondta ki, hogy József Attila nem teremtett semmiféle szintézist, sőt a kifejezésnek magának sincs sok értelme. Bandi nem tartozott a hivatásos József Attila-kutatók közé, már csak ezért sem osztotta elfogultságukat. (Más kérdés, hogy utóbb a szakkutatás bizonyította be Bandi igazát, amikor kimutatta: a költő sokszólamú életművében az egyes szólamok egymással is felelnek.) Szenvedéllyel vetette bele magát az *Élet és Irodalom* 2012-es évfolyamában kirobbant vitába is, de ő nem Gerő András és Romsics Ignác között akart igazságot tenni, hanem a magyar történevez társadalmat vonta kérdőre, amiért olyan nyelvet használ, amely részben antiszemita ihletésű. A magyarországi antiszemitizmus egyik fő sérelme volt, hogy a zsidóság „rejtőzködik”; Bandi megfordította a vádat, amikor szóvá tette a „rejtőzködő” antiszemitizmust.

Sok minden összekötött minket, politikai és erkölcsi elvek, az irodalom iránti érzékenység megbecsülése, az igazságérzetre apelláló, brutális szókimondás, de talán semmi sem annyira, mint az, hogy mindketten az ötvenes-hatvanas évek operavilágán nőtünk fel. A magyar operajátszás egyik fénykora volt, amikor a *Don Giovanniban* Svéd Sándor énekelt kettőst Székely Mihállyal. Éppen Bandin vettem észre, hogy az opera világa milyen sajátos szemléletre neveli az embert, hiszen erősebbek benne a gesztusok, élesebbek a kontrasztok, súlytalanabbak a tragédiák. Az ötvenes évek számlájára írható az is, hogy Bandi életre szólóan eljegyezte magát a focival; ha meccset nézett, szőröstül-bőröstül-kulturálistól-mindenestül kicsukta a világot.

Irigyeltem memóriáját. Elképesztő volt, hogy mennyi apróságra emlékezett, akár ötven évre visszamenőleg is. Amikor az Intézet alapításának 60. évfordulóját ünnepeltük és kis füzet készült a viselt dolgainkról, nemegyszer fordultam Bandihoz, hogy emlékeztessen rá, amit nekem sikerült elfelejtenem. S irigyeltem kikezdhetsen derűjét is, amely nem hagyta el legsötétebb időszakaiban sem. „Meg fogok halni” – mondta néhány nappal a halála előtt, mintegy magától értetődően, tárgyilagosan. Én nem tudom ilyen tárgyilagosan nézni az ő halálát. Hajdani társaságunkból már csak hárman maradtunk.

Veres András